

М.Є. Лугай
Житомирський державний
педуніверситет ім. Івана Франка

ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. НА ЖИТОМИРЩИНІ (В ДОКУМЕНТАХ І СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ)

© Лугай М.Є., 2003

На основі архівних документів і спогадів очевидців висвітлюються трагічні події голодомору 1932—1933 рр. на Житомирщині.

У багатовіковій історії українського народу є чимало трагічних сторінок. Однією з найтрагічніших і найболючіших є голодомор 1932—1933 рр., який понад 60 років замовчувався радянською історіографією. Першими, хто розповів про геноцид українського народу, були американські вчені. У 1984 р. конгрес США утворив спеціальну комісію “для дослідження причин голоду в Україні в 1932—1933 рр.”. Результати роботи цієї комісії вагомі — 200 друкованих аркушів записів-розповідей колишніх громадян СРСР, які пережили голодомор. Бібліографія канадського вченого Марка Царинника налічує понад 10 тис. книг і статей, присвячених різним аспектам голодомору 1932—1933 рр. в Україні. Проблемами голодомору в Україні займалися американські дослідники — Дж. Мейс і Роберт Конквест, а також американські і англійські журналісти [19, 63—67].

У 1986 р. свою комісію утворив ЦК КПУ, щоб довести факт відсутності голодомору в Україні. Засекречені раніше архівні документи, які потрапили до рук членів комісії, були настільки шокуючими, що в 1987 р. В.В. Щербицький змушений був визнати факт голодомору в Україні. Як влучно відмітив на парламентських слуханнях Голова Верховної Ради України Володимир Литвин “гребля мовчання” з цього питання була прорвана з набуттям Україною незалежності [3, 5].

Починаючи з 1990 р. в Україні з’явилися значні дослідження, присвячені цій проблемі⁵.

У зв’язку з 60-ми роковинами голодомору дослідження цієї проблеми продовжувались, у періодичній пресі було опубліковано чимало статей, присвячених цій трагічній даті. Незважаючи на те, що сьогодні існують публікації, присвячені одній із найтрагічніших сторінок в історії українського народу, на наш погляд, ця тема іще не висвітлена повністю. Зокрема, трагедія голодомору не знайшла свого висвітлення в кожній області, в кожному регіоні. Тому авторка цих рядків, спираючись на попередні публікації, поставила собі за мету на підставі архівних джерел, спогадів очевидців, які пережили страхіття голодомору, висвітлити трагедію голодомору на Житомирщині в 1932—1933 рр. Це тільки початок дослідження проблеми. Плануються експедиції по районах і селах області з метою зібрати необхідний матеріал, записати спогади очевидців тих подій, по можливості скласти списки

⁵ Перковський А.Л., Пирожков С.У. Демографічні втрати Української РСР у 30-ті роки // Український історичний журнал (далі УІЖ). — 1989 — № 8. — С. 24—36; Кульчицький С.В.. Суцільна колективізація в Україні // УІЖ — 1989. — № 1. — С. 70; Голод на Україні (1931—1933) // УІЖ — 1989. — № 7. — С. 99—111; № 8. — С. 105—117; № 9. — С. 110—121; № 11. — С. 78—91; № 12. — С. 123—128; 1990. — № 1. — С. 104—112; Голод 1932—1933 років на Україні очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я.Піріг. — К., 1990. — 605 с.; 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. — К., 1991. — 584 с. Шкварук В.М.. Голодомор 1932—1933 годов на Черниговщине: Из-под грифа “Совершенно секретно” Ист.-публицист. исслед. — 2-е изд. док. — Чернигов, 1999. — 99 с., ч. 1.

жертв голодомору по кожному селу, селищу, містечку, місту, назвати всіх поіменно і такі списки передати в сільські ради, школи, планується видати збірник спогадів очевидців тих жахливих подій, провести наукові конференції й у такий спосіб увіковічнити пам'ять про мільйони безвинно убієнних сталінським тоталітарним режимом українських селян. На наш погляд, якби такі дослідження були проведені в кожній області і регіоні — це дало б можливість з більшою вірогідністю встановити чисельність втрат українського народу під час катастрофи, яка спіткала багатостраждальний український народ у 1932—1933 рр.

Як в Україні, так і на Житомирщині голодомору 1932—1933 рр. передувало розкуркулення селянства. Як зазначає історик О.Д. Бойко, протягом 1930 р. з України було депортовано майже 75 тис. селянських родин, за роки суцільної колективізації було експропрійовано понад 200 тис. селянських господарств [4, 397].

Так, в Базарському районі на Житомирщині навесні 1930 р. було розкуркулено і виселено за межі УРСР 6 селянських родин, за межі району — 3 родини, зокрема, по Базарській сільраді за межі УРСР виселено 5 родин, за межі району — 11 родин, по Великокліщівській сільраді за межі району виселено — 6 сімей, по Голубівській сільраді 5, по Маломіньківській сільраді — 9, по Недашківській виселили за межі УРСР 1 родину — Карпенка Степана Матвійовича, за межі району — 23 родини, розкуркулили і залишили на місці родини Іллі і Йосипа Недашківських. Але цього було замало, тому президія Базарського райвиконкому прийняла постанову, в якій зобов'язала голів сільрад в терміновому порядку (так у документі) подати матеріали, яких не вистачає, на куркулів [6, 37—39].

Про політичні і моральні настрої серед селян Ємільчинського, Городницького і Олевського районів і про кількість розкуркулених дізнаємось із спеціального повідомлення 19 Олевського прикордонного загону військ ДПУ від 1 листопада 1930 р.: “На початку листопада намічено виселити з Ємільчинського району 566 чоловік, з них: 6-річного віку 132, від 6 до 15 років — 122, від 15 до 60 років — 299, вище 60-ти років 13 чоловік; по Городницькому району — 219 чоловік, з них: до 6-ти років 37, від 6 до 15 — 43, від 15 до 60-ти років — 137, вище 60-ти років — 2 чоловіка; по Олевському району підлягають виселенню 367 чоловік, з них: до 6-ти років — 94, від 6 до 15 — 98, від 15 до 60 — 156, вище 60-ти — 19 чоловік”. Позаяк люди намагались залишити у родичів чи знайомих дітей, цифра осіб, які підлягали виселенню, дещо зменшувалась. Так по Ємільчинському району вона становила менше на 131 особу, по Городницькому на 118 осіб. Керівник 19 прикордонного загону запевняв інформаційний відділ ДПУ УРСР, що Олевський район виконає доведену контрольну цифру з розкуркулення і виселення людей з району. Доповідаючи про політичний і моральний настрій селян, він повідомляв, що продовжується “нездоровий ріст середняцьких колгоспів, середняки вступають в колгосп, щоб не попасти під прес, розкуркулення і виселення” [7, 12—14].

Другий етап виселення так званих куркулів у Ружинському районі було проведено одночасно по всьому району з 3-го по 4 червня 1931 р. о третій годині ночі. Виселенню людей у цьому районі сприяли погодні умови. Цілу ніч йшов проливний дощ, ніч була дуже темною, тому виселення “куркулів” відбулося без зайвих свідків, селяни просто не виходили з домівок [8, 59—61]. Відсутність архівних документів по кожному району не дає змоги встановити скільки ж було розкуркулено і депортовано селян з Житомирщини. По Україні близько 200 тис. селянських родин підпало під прес розкуркулення, а більш ніж один мільйон українських селян під час колективізації було знищено [5, 31]. Таку ціну

заплатив український народ за втілення в життя сталінського гасла “ліквідації куркульства як класу”.

Покінчивши з куркульством, Сталін і його оточення почали здійснювати в Україні форсовану колективізацію, яку було заплановано закінчити восени 1931 р., у крайньому разі — навесні 1932 р. Загнавши селян у колгоспи, легше і простіше було викачувати хліб для потреб держави. Наслідки колективізації сільського господарства за сталінським зразком були жахливими для України. Примусові методи колективізації фактично перетворили селян на кріпаків, що призвело до глибокої деградації продуктивних сил села. Ситуація в Україні і в нашому краї різко погіршилась восени 1932 р. у зв'язку з прийняттям постанови політбюро ЦК КП(б)У та раднаркому УРСР “Про заходи по посиленню хлібозаготівель”. Річ у тім, що план хлібозаготівель в Україні постійно зростає. Якщо в 1930 р. Україна мала здати 310 млн. пудів хліба, то в 1931 — аж 477. Однак восени 1932 р. з'ясувалося, що сталінські сатрапи вигребли з України все, що могли. В Україні почався голод. З метою посилення тиску на Україну, в жовтні 1932 р. Сталін скерував сюди хлібозаготівельну комісію на чолі з В. Молотовим, яка мала надзвичайні повноваження. З 1 листопада 1932 р. до 1 лютого 1933 р. ця комісія відібрала від селян України 105 млн. пудів зерна додатково [18, 221].

Архівні документи яскраво свідчать про непомірні хлібозаготівлі і те свавілля, яке чинили місцеві представники влади, намагаючись за будь-яку ціну їх виконати. По Ружинському району план хлібозаготівлі на початок жовтня 1931 р. був виконаний лише на 28,8 %. Оскільки населення добровільно здавати хліб відмовилось, місцеві сільські органи влади почали проводити обшуки і вилучати хліб силою. Так, у селі Кирилівка середняк Шевчук Мирон (який мав 3, 80 га землі) повинен був здати 100 пудів хліба. Звісно він не виконав план хлібоздачі. У нього забрали все, що він мав, залишивши лише 5 пудів, його з сім'єю викинули з хати, забрали всі особисті речі і ті 5 пудів жита, що спочатку залишили. У селі Вільнопілля хлібозаготівлі набули характеру забирання хліба “взагалі”. Уповноважений РПК, начальник міліції Дрягін, голова сільради Кравчук винайшли метод забирання підписок про здачу хліба протягом 24 год. Коли жителі села Трубіївка побачили, що хлібозаготівельна комісія почала забирати необмолочені снопи, то стали відмовлятися від землі і посівів. Хлібозаготівельна комісія в селі Білилівка забрала весь необмолочений хліб у громадянина Паламарчука [8, 112—115]. Про те, якими методами велись хлібозаготівлі в Троянівському районі, довідуємось із листа секретаря райпарткому Михайлова до Київського обкому КП(б)У: “Троянівський район на 8 грудня по даним райфілії Заготзерно виконав річний план хлібозаготівлі 2197 т., або 87 %; колгоспний сектор — на 80 %. Фактично невиконання по одноосібному сектору затримують 2—3 села: Велика Татарнівка, де по одноосібному сектору ще недовиконано до 64 т. хліба; Кодня — до 60 т. Репресивних заходів (суди, штрафи, безмірне стягнення) до них застосовувалось в достатній мірі, хліб в цих селах є, плани цілком реальні, населення в більшості не біднота, але вся біда в тому, що хліб закопаний в землю, перехований...”. Через це згідно з директивою ЦК ВКП(б) та РНК, РПК просить (вдумайся, читачу!) “занести ці два села: Велику Татарнівку та Кодню на чорну дошку, а також просимо терміново дати відповідні вказівки, яких ще заходів застосувати до цих 2-х сіл, щоб заставити здати хліб державі”. Боже милостивий, замість того, щоб захистити безвинних, секретар райпарткому просить дати вказівку, яким тортурам піддати нещасних людей, щоб змусити їх віддати останній кусень хліба! Далі тов. Михайлов бідкається, що Троянівський район взагалі “обійдений

увагою” високого керівництва, бо за всю хлібозаготівельну кампанію уповноважений обкому був лише 8 днів у районі [10, 25]. Масове розкуркулення селян, непосильні хлібозаготівлі призвели до страшної трагедії — голодомору, жертвами якого стали мільйони українських селян, в тому числі і на Житомирщині. Початок 1932 р. на Житомирщині ще не був повальним голодомором. Для прикордонних районів дещо зменшили в 1931 р. план хлібозаготівель. Крім того, значна частина населення північних районів — Овруцького, Коростенського, Народицького, Малинського та інших почала ходити в Білорусію, де не було голоду, і вимінювала останні цінності, свитки і козушки на харчі. Ось що писали білоруські робітники до ЦК КП(б)У: “Коли це було, щоб Україну Білорусія годувала? Скрізь маса голодних, обірваних українців, які валяються на вулицях містечок Білорусії... Мільйони людей бродять голі, голодні по лісах, станціях і містечках Білорусії і просять шмат хліба... Де ЦК Компартії України, ЦВК, що вживають? Просто серце розривається...”[2].

У травні 1932 р. зареєстровано кілька випадків голоду в селі Велика Волиця Любарського району. Опухли від голоду колгоспники: Параска Байва, Кузьма Ковалишин, Олександр Красовський, Трохим Шалагодський, а також селяни-одноосібники — родина Амвросія Ротка (4 особи), Антон Костюк — 7 осіб, із них 3 дітей, Антон Курдянюк — 6 осіб, в тому числі 2 дітей, Яким Мисечко — 7 осіб, 4 дітей, Ничипір Пронь — 7 осіб, 3 дітей [9, 42—43].

Через місяць ситуація в Любарському районі погіршилась. Як повідомляв начальник райвідділу ДПУ Флейшман на 25 червня 1932 р. майже в кожному селі зареєстровано декілька випадків смертей від голоду. Так у селі Глезне 18 колгоспників-бідняків опухли від голоду, лежать і не можуть рухатись. Левко Козаченко — колгоспник-бідняк помер, залишивши опухлих від голоду членів сім’ї [9, 73—76].

Не обминув голодомор і Мархлевський польський національний район. На 1 лютого 1932 р. 10 сіл цього району були охоплені голодом — Новий Завод, Здань-Болярка, Вила, Прутівка, Покостівка, Генрихівка, Биківка, Сарнівка, Неборівка, Олізарка. У цих селах голодувало 54 родини — це 248 осіб, з яких 6 осіб померло [12, 202].

Апогеєм голодомору став 1933 рік. У січні 1933 р. в селі Стара Богущівка Коростенського району опухли від голоду: родина Ф. Ганського (5 осіб), Владислава Стасевича (3 особи), М. Скаківської (7 осіб), Петра Орловського (7 осіб) [11, 75]. З кожним днем голодомор на Житомирщині посилювався. На початку лютого 1933 р. в селі Великий Браталів Любарського району голодувала 21 сім’я; з них 7 родин колгоспників і 14 родин одноосібників. Ні колгосп, ні село хлібозаготівлю не виконало. У колгоспі не вистачало 300 ц насіння [13, 3].

Горезвісно відомий секретар Троянівського райпарткому Михайлов у доповідній записці до обкому КП(б)У 14 лютого 1933 р. повідомляв про голодомор у районі. У чисельнику вказані колгоспники, у знаменнику — одноосібники та містечкове населення. У селі Шумськ голодувало — 12/18, Корчак — 6/9, Млинище — 2/0, Кодня — 4/4, Ліщин — 0/2, Городище — 3/0, Дениші — 7/5, Буки — 4/3, Нова Рудня — 2/6, Висока Піч — 4/3, Троянів — 6/10, Чорнодуб — 3/2, Глибочок — 13/9, Стара Шийка — 2/3, Коща — 3/6. Від голоду померли в селі Шумськ 4 особи, в Троянові 1 особа. Серед одноосібників голодом вражені багатосімейні родини. Район надав тим, які голодують, допомогу в розмірі 100 пудів, це приблизно 25 фунтів на господарство, але надана допомога не задовольняє найменші потреби, про що свідчать смертні випадки. Райпартком просить допомоги у

розмірі 1000 пудів зерна (не рахуючи овочів) [14, 43]. Ніякої допомоги район не отримав. Якщо на початку березня 1933 р. кількість тих, хто голодує по району зросла до 800 осіб і більшість з них становили діти, то в середині березня кількість осіб, що голодують, по Троянівському району зросла. Голодом було вражено 16 сільрад, в них 302 родини. Кількість людей, що голодують серед дорослих становила 700 осіб, серед дітей — 800, померло від голоду 197 осіб. Райпартком намагався надати допомогу голодуючим, але це була крапля в морі горя і смертей. З фондів у лютому місяці було виділено 9 ц пашні та 19 ц картоплі, в березні — 21 ц пашні та 31 ц картоплі. Надано допомогу 2083 дітям шкільного і 155 — дошкільного віку [14, 53].

Тяжким було становище селян і в інших районах, зокрема в Дзержинському. Згідно з інформацією секретаря райпарткому в кінці березня 1933 р. за неповними даними з 27 сільрад, у 12 сільрадах лісової частини району населення пухло і вмирало від голоду. У Романові голодувало у 30 господарствах, в Годисі — 43, Станіславівці — 40, Ясногороді — 15, в решті сіл голодували від 10 до 30 господарств. Основна частина осіб, що голодували — середняки, які мали великі сім'ї і одноосібники-бідняки, з-поміж них було багато вдів і членів господарств, що мали великі дрібні сім'ї... Рятуючись від голоду, люди збирали картоплиння, лушпиння, жолуддя, просяну полову, льон, зривали з дерев бруньки, мололи в жорнах і пекли "хліб", "коржі" і їли їх. У зв'язку з голодом в районі поширились крадіжки корів, свиней, хліба, картоплі в одноосібників, колгоспників і навіть в колгоспах..., великий відсоток дітей не ходили до школи. Якщо в степовій зоні району відвідування школи становило 80—90 %, то в районах, охоплених голодом — 40—70 %. Хлібні запаси в районі становили 100 пудів ярих культур, їх було недостатньо, тому райпартком просив допомоги у керівництва області, щоб надати допомогу насамперед колгоспникам, а також, щоб організувати громадське харчування дітей в школах [15, 1—5].

У Коростишівському районі в березні 1933 р. голодувало 211 осіб [16, 16—18].

Про наростання голоду на Житомирщині навесні 1933 р. можна прослідкувати на прикладі знову ж таки Дзержинського району. Якщо в березні в районі голодували в 200 господарствах, то у квітні — уже в понад 500. Збільшилась і смертність серед людей. Якщо за перший квартал 1933 р. по селах, охоплених голодом, вона становила до 50 осіб, то за квітень у Романові вмерло 43 особи, в Годисі за березень і квітень — 62 особи. Зросла смертність і по менших селах. Великою була смертність серед чоловіків і дітей. Райпартком вдруге просив надати харчову допомогу району [15, 46—47].

Випадки людо- і труподства були зафіксовані в Коростенському, Коростишівському, Мархлевському, Троянівському, Брусилівському і інших районах області. Так, у селі Вінцентівка Вільшанської сільради Мархлевського району сім'я німців бідняків-одноосібників Баєр (чоловіку 27 років, дружині 25) мала четверо дітей. Двоє старших віддали родичам, а 1, 5-річна Ірма і 7-річна Ліда жили з батьками. Збожеволівши від голоду, батько 11 березня 1933 р. зарізав меншу доньку і її з'їли, а 17 березня — старшу. Подібний жахливий випадок, коли мати зарізала 8-річного сина, а згодом 12-річну доньку, трапився на хуторі Бабинському Мадрлевського району [12, 206—209; 277—278].

Викладач Житомирського педуніверситету Іван Ямковий (на жаль, покійний) у книзі "Геноцид" зазначив, що в його рідному селі Білилівка Ружинського району від рук радянської влади за 16 років загинуло 2600 осіб, в основному чоловіків. Від голодомору 1932—1933 рр. лише на двох вулицях села померло 136 осіб, у 19 дворах вимерли повністю сім'ї, а таких вулиць було більше 10. Автор вважає, що лише за 1933 рік у Білилівці від

голодомору померло 850—900 осіб, четверта частина сільського населення. І це лише в одному селі! [20, 70].

Про жахливі страхіння голодомору і беззаконня місцевих органів влади розповіла уродженка села Нова Борова Володарськ-Волинського району — Аделіна Йосипівна Свінціцька (1923 р. н.). “Нас у сім’ї було 9 дітей. Ми були середняками, в господарстві мали корову, тільну телицю, поросят, птицю. Але прийшли комуністи і забрали все: худобу, нажите майно. Мати, плачучи, випросила в них тільну телицю, але через декілька днів прийшли і забрали її, зарізали, пили, гуляли цілу ніч. Після того вся наша сім’я вимерла, а мене від голоду врятували далекі родичі, які виходили мене і дякуючи їм, я залишилась жити”.

Старожителька села Лебединці Андрушівського району — Марія Денисівна Дорошенко (їй 99 років), але має добру пам’ять, пригадує, що в Лебединцях від голоду померло близько 1000 осіб. Зокрема Марія Денисівна розповіла, що односелець Степан Ткачук зарізав і з’їв п’ятеро своїх дітей.

Голод 1932—1933 рр. своїм чорним крилом охопив і село Товшу Дзержинського району. За неповними даними в селі від голоду померло 20 осіб, були випадки канібалізму. Доведена до відчаю самотня жінка-мати з’їла своїх двоє діток — семирічну донечку і дванадцятирічного сина [1, 106].

Іван Михайлович Майструк, житель Горбуліва Черняхівського району, пригадує: “Страшне тоді творилося у нашому селі, люди їли все, що можна було їсти : кропиву, цвіт акації, лободу“. У родині Майструків голод забрав дві сестри та діда по батькові. За при-близними підрахунками від голоду в селі померло близько 100 осіб. Траплялися випадки канібалізму [1, 110].

Жителька села Дубище Чуднівського району — одна з очевидців лихоліття голодомору пригадує: “Люди пухли, вмирили не було, що їсти. У сім’ї Сколубів вимерли майже всі члени родини: мати, батько, троє маленьких діток, залишився лише один 17-літній син... Часто-густо траплялись випадки канібалізму. Жителі села, рятуючись від голоду ловили і їли горобців, собак, котів, ховрахів” [1, 114].

У селі Городківка Андрушівського району, люди почали вмирати від голоду з листопада 1932 р. Помирили в хатах, на подвір’ях, на вулицях під тином. Помирили скривджені, бо весь свій вік працювали на землі, дбайливо її обробляли, бо вона була їх годувальницею і раптом земля для людей стала мачухою. Вмирили сім’ями, по декілька осіб на день. Усього в Городківці за роки голодомору вмерло понад 900 осіб [1, 118].

Голодомор 1932—1933 рр. не оминув і село Трощу Чуднівського району. У селі помер кожен другий житель, вмирили цілими сім’ями. Мешканець села Колосівський був призначений бендюгом — звозив мертвих людей на кладовище. Було і таке, що ховали ще живих, але безнадійних. Домовин не робили, бо не було з чого, та й не встигали, а кидали в одну яму всіх. Якщо яма була коротка, відрубували ноги. Було й найстрашніше: люди їли людей. Так жителька села Т. Дриглова з’їла свого малолітнього сина [1, 133].

Про жахливий випадок канібалізму, що трапився у селі Слобідка Коростишівського району розповіла старожителька — Галина Василівна Момонт: “Олександр Гнатюк жив на околиці села і мав сім’ю із чотирьох чоловіків: він, дружина, донька і син. Щоб уникнути голодної смерті, батько і мати вирішили з’їсти сина. Через деякий час господар запропонував дружині: “Давай з’їмо і доньку, вона вже велика, все розуміє і може про це комусь розкаже і нас з тобою посадять .“Вони з’їли і доньку, а кістки заховали в печі, але про це дізналася міліція, їх забрали і подальша доля їх невідома”.

Жахливий випадок канібалізму трапився в селі Радомишльського району. Про нього розповіла Марія Василівна Статюк: “Пам’ятаю сім’ю наших сусідів Гаврилюків, яка складалася з чотирьох чоловік: батько, мати і дві доньки. Щоб спасти дітей і чоловіка мати йде на самопожертву — вона погодилася на те, щоб її з’їли. З’ївши матір, доньки невдовзі з’їли і батька, а згодом старша сестра щоб вижити вбила і з’їла меншу, але це не врятувало її і вона теж померла з голоду”.

У селі Троковичі Черняхівського району в 1933 р. померло дві третини мешканців. В одному з сіл поблизу Житомира з 3500 жителів померло 800, а на світ з’явився лише один новонароджений — син активіста [17, 282].

За спогадами старожилів села Степанівка Ємільчинського району в селі від голоду померло близько 100 осіб. Одарка Кочин розповіла, що в селі Підлубах цього ж району була багатодітна сім’я. Всі померли від голоду, залишилися в живих лише одна дитина і батько з матір’ю. Але чоловік не зміг їх прогодувати, зарубав і дружину, і дитину, з’їв їх, хоч це не врятувало його самого від смерті.

У місті Бердичеві (який на той час відносився до Вінницької області, нині Житомирської) в середині березня 1933 р. на 9 підприємствах зафіксовано 239 випадків опухання від голоду — це І-ий шкіряний завод — 72 особи, взуттєва фабрика — 60, завод “Прогрес” — 50, швейна фабрика — 32, булочна — 24, завод “Комсомолец” — 10, меблева фабрика 5, 1-а міська лікарня — 4, на двох підприємствах були три випадки, коли робітники втрачали свідомість (один із них помер), від голоду померло ще 5 робітників. У дитячому садку померла 31 дитина. У Чуднові в єврейській школі від голоду померло двоє дітей. Зросли також випадки підкидання дітей [5, 450].

Про трагічні наслідки голодомору, який охопив Житомирщину навесні 1933 р. свідчить таблиця, складена на основі доповідної Київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УРСР про кількість районів, у яких голодують та населених пунктів області (куди входила і частина районів Житомирщини) та надання продовольчої допомоги населенню. Не раніше березня 1933 р. [5, 399—400].

№	Назва району	Кільк насел. пунктів	Кільк. голод. сімей	Кільк. голод. доросл.	Кільк. голод. дітей	Кільк. хворих	Кільк. опухлих	Кільк. померл.	Випадки труподства	Надання прод. допом.
1	Барашівський	6	—	1560	2200	438	—	—	—	13 т
2	Житомирський	12	2192	138	611	200	180	180	—	9,3 т
3	Коростенський	7	940	1623	2529	—	—	—	—	30 т
4	Попільнянський	35	—	3000	3267	77	2000	60	2	133, 5т
5	Ружинський	22	—	2595	1200	800	140	22	—	—
6	Черняхівський	11	278	601	921	—	46	5	1	—

Значна частина районів нинішньої Житомирщини належала також і до Вінницької області. Житомирська область була утворена в 1937 р.

Про тяжке становище в районах, які входили до складу Вінницької області, дізнаємось із відомості про охоплення продовольчими труднощами окремих районів Вінницької області за станом на 15 травня 1933 р. [5, 508—510].

№	Назва району	Охоплено сіл	Колгосп. господар.	Одно-осібн. господар.	Разом господар.	Голодує осіб		Опухлих		Померло
						30.04	15.05	30.04	15.05	
1	Дзержинський	12	—	—	200	—	500	—	—	—
2	Бердичівський	8	—	—	320	618	618	—	—	—
3	Любарський	28	147	154	301	—	—	114	114	—
4	Чуднівський	6	16	2	18	—	—	—	—	—
5	Янушпільський	—	200	500	2500	3000	3000	—	—	—

Бердичівський і Любарський райони належали до другої групи районів, уражених голодом, Дзержинський, Чуднівський і Янушпільський до третьої групи. Якщо на 30 квітня голод уразив 33 райони області, 385 сіл, 24690 господарств і в них 103698 осіб то на 17 травня 1933 р. голод охопив уже 38 районів, 431 сільраду і 120903 особи. За 17 днів кількість голодуючих збільшилась на 17205 осіб [5, 510].

Жахливу картину трагедії і спустошення українського села на початку літа 1933 р. описав кореспондент англійської газети “Манчестер Гардіан” — М. Маггерідж (до речі, він був першим кореспондентом який повідомив західну громадськість про голодомор в Україні). Зокрема він писав, що сталінський тоталітарний режим перетворив найродючішу землю в світі на журливу пустелю [17, 292].

Восени 1933 р. сталінська операція “Голод” завершилась. Ціна її надто висока — за різними джерелами від 7 до 15 мільйонів знищених українських селян. Достовірну цифру жертв голодомору і сьогодні назвати неможливо, лише подальші дослідження по кожному регіону зможуть наблизити нас до істини.

Голодомор 1932—1933 рр. — наша національна трагедія, наша національна катастрофа, наслідки якої відчутні в Україні і сьогодні. Голодомор завдав нищівного удару по генофонду української нації, він знищив цілий пласт господарів-хліборобів — носіїв хліборобських традицій, у пеклі голодомору загинула і сільська інтелігенція — носій національної культури. Як заявив у своєму виступі на сесії Верховної Ради України прем'єр-міністр Дмитро Табачник — “Лихоліття 33-го — не історична минувшина, а глибока соціально-демографічна катастрофа ХХ ст., незагоєна морально-психологічна рана, яка жагучим болем терзає пам'ять очевидців. Ми засуджуємо сталінізм не лише за геноцид українського народу та мільйони уб'єнних, а й за насадження у суспільстві принципів класової нетерпимості і войовничої ненависті, антиморальних норм і правил соціальної поведінки” [3, 5].

Сьогодні, через 70 років після цієї жахливої трагедії, яка спіткала український народ, найправильнішим кроком нашого суспільства має бути не лише суд історії над організаторами голодомору, не лише спорудження Меморіального комплексу жертвам голодомору і політичних репресій, а й усвідомлення того, що трагедія 1932—1933 рр. і сьогодні стукає в наші серця, благаючи лише про одне — пам'ятати і зробити все можливе, щоб подібне ніколи не повторилося на українській землі.

1. *Архіви — скарбниця людської пам'яті. Науковий збірник “Велика Волинь”.* — Т. 26. — Житомир, 2002. — С. 106, 110, 114, 117-118, 133. 2. *Бачинський П. Трагедія народу. До 60-х роковин голодомору // Радянська Житомирщина.* — 1993. — 16 вересня. 3. *Біттнер О.. Історія свідчить — це був геноцид проти українського народу // Урядовий кур'єр.* — 2003. — 14 лютого. — С. 5. 4. *Бойко О.Д. Історія України. Посібник. Видання 2-е, доповнене.* — К., 2002. — С. 397. 5. *Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків,*

мовою документів. — К., 1990. — С. 31; 399—400; 450; 508-510. 6. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), Ф. Р — 335, оп — 2, спр. — 19, арк. 37-39. За підрахунками автора. 7. Там само, Ф.П. — 132, оп. 1, спр. 55, арк. 12—14. Там само, Ф.П. — 41, оп. 1, спр. 52, арк. 59-61; 112—115. Там само, Ф.П. — 127, оп. 1а, спр. 122, арк. 42—43; 73—76. 10. Там само, Ф.П. — 135, оп. 1, спр. 256, арк. 25. 11. Там само, Ф.П. — 433, оп. 1, спр. 32, арк. 75. 12. Там само, Ф.П. — 42, оп. 1, спр. 59, арк. 202; 206—207; 277—278. 13. Там само, Ф.П. — 127, оп. 1, спр. 402, арк. 3. 14. Там само, Ф.П. — 135, оп. 1, спр. 265, арк. 43, 53, 39. 15. Там само, Ф.П. — 45, оп. 1, спр. 122, арк. 1-5; 46—47. 16. Там само, Ф.П. — 358, оп. 1, спр. 79, арк. 16—18. 17. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993. — С. 292. 18. Остафійчук В.Ф. Історія України. Сучасне бачення. Навч. посібник. — К. 2002. — С. 220—221. 19. Савельєв В., Хорошун Б. Голодомор 1932—1933 рр. в Україні і його відображення в науковій і громадській думці Заходу // Політика і час. — 1993. — № 8. — С. 63—67. 20. Ямковий І. Геноцид. — Житомир, 1999. — С. 70.

Т.В. Оніпко

Полтавський університет
споживчої кооперації України

СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГОЛОДОМОРУ 1932—1933 рр.

© Оніпко Т.В., 2003

Розглянуто діяльність системи споживчої кооперації України в умовах суцільної колективізації та голодомору 1932—1933 рр. Розширення державної інтервенції у сільське господарство болісно вдарило по споживчих товариствах та спілках. Та навіть в умовах репресій, маючи мізерні запаси продовольства, споживча кооперація підтримувала найнезахищеніші верстви населення, рятуючи їх від вимирання.

Парадоксально, але Україна — найбільший сільськогосподарський виробник у колишньому СРСР, наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. була на грані фізичного знищення. Жодна аграрна реформа в світі не мала такої величезної кількості жертв. Сьогодні, коли виповнюється 70-ті роковини небувалої національної трагедії — штучно організованого голодомору 1932—1933 рр., наша увага звернена на з'ясування місця та значення споживчої кооперації України в контексті цих жахливих подій. В основу статті були покладені маловідомі архівні дані щодо “чистки” кооперації та її добродійної діяльності наприкінці 20-х — 30-ті рр. ХХ ст.

Враховуючи, що Україна вважалась найбільшим виробником зерна, колективізація тут була поставлена під особливий контроль. Держава поверталася до формування хлібного фонду методом позаекономічного примусу. Оскільки метою споживчої кооперації є насамперед забезпечення населення товарами, зрозуміло, як було їй важко діяти в умовах згортання нової економічної політики, колективізації і голодомору.

Оскільки заготівля зерна була ключовим моментом, держава використовувала споживчу кооперацію як інструмент для здійснення своєї антинародної політики на селі.